

Вміле оперування дослідником усіма цими джерелами в поєднанні зі зваженістю оцінок, їх політичною безсторонністю робить рецензовану працю цінним внеском у літуаністику. Книга не лише дає відповідь на багато принципових питань, а й стимулює подальші наукові пошуки — передусім дослідження форм інтеграції західноруських земель до складу Московської держави й долі місцевих боярських родин у XVI ст. Тож, гадаємо, автор має усі підстави для сподівань, що „історія Західної Русі та Великого князівства Литовського знов займе важливе місце у медієвістиці і що традиції, закладені працями М. К. Любавського, М. В. Довнар-Запольського, В. І. Пічети та інших видатних учених-літуаністів нашого століття будуть з успіхом продовжені“.

Олена РУСИНА

А. Д. Бачинський, О. А. Бачинська. Козацтво на півдні України. 1775—1869.— Одеса: Маяк, 1995.

У видавництві „Маяк“ у серії науково-популярних видань з'явилася цікава книжечка Анатолія Бачинського та його доньки Олени Бачинської „Козацтво на півдні України. 1775—1869“, в якій на підставі документальних джерел розповідається про долю козацтва на півдні України після зруйнування Запорізької Січі у червні 1775 р. Вона є своєрідним відгуком на висловлене свого часу побажання Михайла Грушевського, що „сумна мандрівка вибитих з свого гнізда степових орлів варта розслідування“. Її структура — вступ і шість розділів. У вступі стисло розказано про те, що зроблено попередниками у справі вивчення і висвітлення Чорноморського, Бузького, Усть-Дунайського, Буджацького, Азовського і Дунайського війська А. Скальковським, Д. Яворницьким, П. Короленком, П. Коломойцевою, В. Голобуцьким, І. Хіоні.

У першому розділі „Про Запорозьке, Некрасівське, Донське козацтво“ мовиться, як після зруйнування Нової Запорізької Січі в червні 1775 р., арешту й заслання до Сибіру та на Соловки козацької старшини значній частині запорожців на чолі з наказними отаманами Андрієм Ляхом та Бехметом вдалося на човнах вирватися з оточення російських військ і поселитися на просторах між Бугом, Дністром і Дунаєм.

Масовий вихід запорожців у межі турецьких володінь стурбував царський уряд. Уже 18 червня 1775 р. Г. Потьомкін вимагав від генерал-поручика П. Текелія ужити заходів щодо повернення втікачів. І це не випадково. Бо, приймаючи до себе козаків, Туреччина послаблювала позиції Росії на півдні і завдавала удару її міжнародному авторитетові як покровительки православних.

Потерпівши невдачу добровільно повернути запорожців, царський уряд вдався до прямого тиску на Туреччину, але й це не допомогло.

Долаючи всі перешкоди, Задунайське козацтво постало як самостійна сила, з якою змушені були рахуватися як Росія, так і Туреччина. Воно стало тим осередком, до якого тягнулися ті, хто рятувався від кріпацтва. Тут колишні запорожці зустрілися з некрасівцями і донськими козаками. Стосунки між ними склалися по-різному: від добросусідських взаємин до збройних конфліктів, що

виникали здебільшого на ґрунті розподілу землі. Мало значення й те, що донці зіграли негативну роль у зруйнуванні Нової Запорізької Січі.

Насамкінець наголошується, що поселення запорожців у цій місцевості мали помітний позитивний вплив на заселення та освоєння півдня України.

Другий розділ „Чорноморське козацьке військо (1787—1792)“ містить відомості про формування із запорожців, які залишилися в межах імперії, козацького війська. За царським указом від 22 січня 1788 р. воно одержало назву „Війська вірних козаків“ на противагу „невірним“ задунайцям. Кошовим було призначено Сидора Білого. 1790 р. Кіш Чорноморського козацького війська займав територію між Бугом і Дністром. Тут вони заснували більш ніж 30 селищ, де жило понад 1500 козацьких родин. Центром Чорноморського козацького краю стала Слободезя.

У 1792 р. царський уряд прийняв ухвалу про переселення чорноморців на Кубань. 25 серпня 1792 р. перша партія чорноморців (3847 осіб) на чолі з полковником Савою Білим висадилася на Тамань. Однак не всі чорноморці переселилися на Кубань. Частина їх залишилася на Херсонщині, зігравши помітну роль в економічному освоєнні цього регіону.

У третьому розділі „Бузьке козацьке військо (1785—1817)“ йдеться про те, що як після Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. генерал-губернатор Новоросії Г. Потьомкін створив військові формування козацького типу. 1787 р. бузькі козацькі полки були включені до складу щойно утвореного Катеринославського козацького війська. У червні 1796 р. у зв'язку з ліквідацією Катеринославського козацького війська бузькі козаки були підпорядковані Чорноморському адміралтейському правлінню, а 1797 р. розформовані. Відновлено Бузьке козацьке військо 8 травня 1803 р. Воно несло прикордонну службу на Дністрі, у 1806—1812 рр. брало участь у військових діях на території Бессарабії, Молдавії і Валахії.

У липні 1817 р. серед бузьких козаків спалахнуло заворушення, учасники якого виступили проти військових поселень. Повстання було жорстко придушено, військо ліквідовано, а козаків перетворено на військових поселенців.

„Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо (1806—1807)“ — така назва четвертого розділу книжки, в якому мовиться про створення Усть-Дунайського Буджацького війська з центрами у Кілії та Галацу.

Зовні устрій цього війська нагадував Запорізький. Управління військом здійснював Кіш на чолі з кошовим отаманом. Старшина мала традиційні найменування. Військо складалося з куренів, яких було 40, на чолі з курінними отамами. Але на цьому подібність Усть-Дунайського війська і Запорізького закінчувалася. Воно цілком і повністю залежало від російського командування. Кошовий отаман та інша старшина призначалися царською адміністрацією.

Але масовий рух селян у придунайські землі за „козацькою волею“ викликав тривогу царського уряду, і 20 липня 1807 р. Олександр I у рескрипті на ім'я І. Міхельсона наказав припинити формування війська і вжити заходів щодо повернення утікачів. Для ліквідації війська на Дунай була направлена спеціальна каральна експедиція.

У п'ятому розділі „Азовське козацьке військо (1828—1865)“ з'ясовуються обставини, за яких було здійснено формування Азовського козацького війська в 1828—1829 рр. на території Добруджі. У грудні 1829 р. до них були включені й ті запорожці, які повернулися у межі Росії ще до виходу Й. Гладкого.

Після російсько-турецької війни, у 1830 р., розпочалося переселення задунайців з родинами до Росії. 5 серпня 1831 р. Дунайський козацький полк був названий Азовським військом. На його чолі стояв наказний отаман. Ним став

колишній кошовий Задунайської Січі Йосип Гладкий. Підлягало Азовське військо Управлінню Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.

З 1837 р. азовці почали нести охорону Азовського узбережжя й східних кордонів Чорного моря. Для цього створювалася флотилія на 42 човнах (понад 400 козаків). Під час Кримської війни 1853—1856 рр. азовські козаки відзначилися в обороні узбережжя, за що Азовське військо було удостоєне Георгіївського прапора.

У 1862—1864 рр. царський уряд, намагаючись закріпитися на Північному Кавказі, силоміць переселив до Закубанської області й Анапської округи близько тисячі родин азовських козаків, причому розселили їх не компактно, а родинами поміж інших переселенців „різних націй та верств“. На цей захід козаки відповіли повстанням, яке було жорстоко придушене.

14 жовтня 1865 р. Азовське козацьке військо було ліквідовано. Старшині надано дворянські права, чималі земельні ділянки, а рядових козаків перетворено на державних селян.

У шостому розділі „Дунайське (Новоросійське) козацьке військо (1828—1869)“ йдеться про умови формування й склад Дунайського війська, управління, службу. Дунайське, як і всі інші козацькі війська, входило до іррегулярних частин Російської імперії. На чолі його стояв наказний отаман. В адміністративному та військовому відношенні воно підпорядковувалося Новоросійському та Бессарабському генерал-губернатору.

Дунайське військо мало нести прикордонну службу на Дунаї, Пруті та на Чорноморському узбережжі до гирла Дніпра, внутрішню службу — у Бессарабській та Херсонській губерніях. Залучалися дунайці й до виконання інших завдань.

1856 р., унаслідок відторгнення від Росії за Паризьким миром дунайської частини Бессарабії, військо було перейменоване на Новоросійське. З того часу воно несло прикордонну службу на лінії Болград—Татарбунари й далі по Чорноморському узбережжю.

У грудні 1868 р. у зв'язку з загальною реформою козацьких військ Новоросійське військо було вирішено ліквідувати. 1869 р. військове правління Новоросійського війська припинило своє існування, передавши усі справи акерманському повітовому справникові.

Перечитуючи ці стислі оповіді про козаків, мимоволі приходимо до висновку, що кожний із розділів мав би перерости в самостійний просторий нарис.

Іван БУТИЧ

Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва / Упорядкування, вступна стаття та додатки Тетяни Ананьєвої.— К.: Либідь, 1995.— 486 с.

Видавництво „Либідь“ випустило у Бібліотеці „Історична думка України“, заснованій 1989 р., чергову книжку з історії Києва — вибрані праці з історії Києва Євгенія Болховітінова (1767—1837).